

UOT 159.9

Əsmət İdris qızı İsmayılxanova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-1151-4440>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).229-233](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).229-233)*

FƏAL TƏLİM TEXNOLOGİYASI, ONUN PSIXOLOJİ MEXANİZMLƏRİ VƏ STRUKTURU

Асмет Идрис гызы Исмаилханова

*доцент кафедры Общей педагогики
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,
доктор философии по педагогике*

ТЕХНОЛОГИЯ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ, ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ И СТРУКТУРА

Asmet Idris Ismayilkhanova

*associate professor at
Azerbaijan State Pedagogical University
doctor of philosophy in pedagogy*

TECHNOLOGY OF ACTIVE TEACHING, ITS PSYCHOLOGICAL MECHANISMS AND STRUCTURE

Xülasə. Müəllif yazmış olduğu bu məqalədə bildirir ki, interaktiv təlim metodu dərslərin keyfiyyətini yüksəldən ən güclü vasitədir. Bu metod təlim prosesini maraqlı etməklə bərabər, şagirdləri özünə cəlb edir. Fəal təlim şagirdlərin dərslərə fəaliyyətini artırmaqla yanaşı, məzmunun öyrənilməsini və səmərəliliyini artırır. Fəal təlim prosesi şagirdlərin yaddaşını həm yeni informasiyalarla zənginləşdirir, həm də onların təfəkkürü müntəzəm inkişaf edərək müstəqil şəkildə yeni biliklərin əldə edilməsinə şərait yaranır.

Müəllif dərslərin mərhələlərinin ətraflı izahını vermiş və hər bir mərhələdə adına uyğun olaraq şagirdlərin hansı işlərlə məşğul olduğu göstərilmişdir. Bu mərhələlərin tətbiqinin təlim prosesinə hansı müsbət təsir göstərdiyinin ətraflı şəkildə vermişdir.

Açar sözlər. *interaktiv, metod, mərhələ, təfəkkür, idrak, illüstrasiya, reproduktiv, tədqiqat, informasiya, refleksiya*

Резюме. В этой своей статье автор утверждает, что интерактивный метод обучения является мощнейшим средством повышения качества урока. Этот метод делает процесс обучения как интересным, так и привлекательным для учащихся. Активное обучение не только повышает когнитивные способности учащихся, но также улучшает усвоение и эффективность контента. Такой процесс обучения обогащает память учащихся новой информацией, регулярно развивая их мышление и создавая условия для самостоятельного приобретения новых знаний.

Автор дал подробное объяснение этапов урока и показал действия учеников на каждом из них. В статье подробно рассказывается о положительном влиянии этих этапов на процесс обучения.

Ключевые слова: *интерактивный, метод, этап, мышление, познание, иллюстрация, репродуктивный, исследование, информация, рефлексия*

Summary. The author contends in this article that the interactive method of teaching stands out as the most potent tool for enhancing the quality of lessons. This approach not only adds an element of interest and

allure to the learning experience for students but also serves to bolster their cognitive abilities significantly. Furthermore, it contributes to a more effective absorption of content. By engaging in this method, students enrich their memory with fresh information, foster continual cognitive growth, and empower themselves to independently acquire new knowledge. The author provides a detailed explanation of the lesson stages, delineating the actions of students at each of them. The article meticulously outlines the positive effects of these stages on the learning trajectory.

Keywords: *interactive, method, stage, thinking, cognition, illustration, reproductive, research, information, reflection.*

Təcrübələr onu deməyə əsas verir ki, interaktiv təlim metodu dərsin keyfiyyətini yüksəldən ən güclü vasitədir. Bu metod təlim prosesini maraqlı etməklə bərabər, şagirdləri özünə cəlb edir. Fəal təlim şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətini artırmaqla yanaşı, məzmunun öyrənilməsini və səmərəliliyini artırır. Artıq beş ildən çoxdur ki, bizim ölkəmizdə müasir təlim metodlarının tətbiqi layihəsi həyata keçirilməkdədir. Azərbaycanın ümumtəhsil müəssisələrində fəal təlimin tətbiqi təhsil islahatının prioritet məqsədlərindən biridir. Tədris prosesinə fəal (interaktiv) təlim metodunun daxil olunması şagirdlərin passivliyini aradan qaldırır. Onların təfəkkürünün və yaradıcılığının formalaşmasına, təlimin keyfiyyətinin artırılmasına şərait yaradır. Eyni zamanda “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nda göstərilən humanistləşdirmə, demokratikləşdirmə, differensiallaşdırma, inteqrasiya və humanitarlaşdırma, fərdiləşdirmə prinsiplərini həyata keçirir. Fəal (interaktiv) təlim nədir sualın belə cavab vermək məqsəduyğundur ki, fəal təlim tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması üsullarının məcmusudur. Bu üsul şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanır, eyni zamanda, təlim prosesinin digər iştirakçıları ilə birbaşa əməkdaşlıq şəraitində həyata keçiriləcək təlimi nəzərdə tutur. Aşağıda göstərilənlər fəal (interaktiv) təlim üçün səciyyəvidir cəhətlərdir:

- müəllimin şüurlu şəkildə problemlə situasiya yaratması;
- problemin həll edilməsində bütün şagirdlərin fəal tədqiqatçıya çevrilməsini təmin etmək;
- tədqiqatçı şagirdlər üçün yeni olan biliklərin əldə edilməsi, kəşfi və mənimsənilməsi üçün münbit şərait yaratmaq.

Belə olduğu təqdirdə təlim prosesi şagirdlərin yaddaşını həm yeni informasiyalarla zənginləşdirir, həm də onların təfəkkürü müntəzəm inkişaf edərək müstəqil şəkildə yeni biliklərin əldə edilməsinə şərait yaranır. Şagirdlər şəxsi

keyfiyyətlər və qabiliyyətlər qazanır. Bu vaxt şagirdlər müəllimlərinin rəhbərliyi altında xüsusilə seçilən, yadda qalan və asan qavranılan ən mühüm biliklərin öyrənilməsi prosesində faktların və hadisələrin qanunauyğunluqlarını, səbəb-nəticə əlaqələrini aşkar edir, nəticələr çıxarır, dərin ümumiləşmələr aparmağı öyrənir.

Fəal təlimin psixoloji mexanizmləri aşağıdakılardır:

1- Problemlə situasiyanın yaradılması.

Qeyd edək ki, şəxsiyyətə istiqamətlənən təlim prinsipinə müvafiq olaraq təlim prosesi həm şagirdlərin idrak maraqlarına, həm də tədqiqatçılıq mövqeyinə əsaslanarsa daha çox səmərə verir. Onu da qeyd edək ki, bu mövqeyi yaratmaq üçün tədqiqat təlim prosesinin mərkəzində dayanmalıdır. Hər bir tədqiqat problemin necə qoyulmasından başlanır. Fəal təlim metodu isə təqdim olunan informasiyanın yarımçıq və ya ziddiyyətli olması üzündən əqli cəhətdən problemlə vəziyyətin yaradılmasına əsaslanan metoddur. Problemlə vəziyyətin yaradılması məktəbliləri qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün əlverişli yollar və vasitələr axtarmağa sövq edir. Bu zaman şagirdlərin təfəkkürü formalaşır. Bu da onlarda tədqiqat fəaliyyətini artırır və idrak fəallığı yaradır.

Problem-situasiya- istənilən məsələnin həll edilməsində ziddiyyətlərin və variantların mövcudluğunu özündə ehtiva edir. Yəni, problem qoyulur, şagirdlərin təfəkkürü formalaşır, idrak fəallığı yüksəlir.

2- Əməkdaşlıq və dialoqun zəruriliyi.

Qoyulmuş problemin həll edilməsi zərurəti müxtəlif baxışların və fərziyyələrin nəzərdən keçirilməsini və ən əlverişli metodlara istinad etməsini tələb edir. Bu isə təlim prosesində iştirak edən digər şagirdlərlə fəal əməkdaşlıq şəraitində səmərəli şəkildə əldə edilə bilər. Ona görə də təlim metodunu ifadə etmək üçün ya “problemlə”, yaxud “problemlə-dialoq” təlim anlayışlarından istifadə edilir.

3- Tədqiqatçı-şagird, fasilitator-müəllim.

Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılmasının ən vacib mexanizmlərindən biri də ənənəvi təlim metodunun dəyişdirilməsidir, yəni təlimə tədqiqat xarakteri verilməklə, şagirdlərin elmi biliklərin mənimsənilməsi prosesinin əsas iştirakçısına, bərabər hüquqlu subyektə çevrilməsidir. Bu da şagirdlərin və müəllimlərin təlim prosesində öz mövqelərinin və funksiyalarının dəyişməsi hesabına əldə edilə bilər. Bu prosesdə şagird “kəşf edən”, “tədqiqatçı” mövqeyində dayanır. Gücü çatan problemlərlə rastlaşarkən bu problemləri şagird müstəqil şəkildə tədqiqat prosesi zamanı həll edir. Bu prosesdə təlimin məqsədlərinin mühüm şərti kimi aşağıdakı suallar ortaya çıxır:

- nəyi dərk etmək və nə üçün dərk etmək;
- nəyi öyrənmək və nə üçün öyrənmək;
- sonda hansı nəticələr əldə edilə bilər

(yəni təlim hansı səmərəni verə bilər).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müəllim bu prosesdə fasilitator (bələdçi), “aparıcı” (istiqamətverici) mövqeyində dayanır. Yəni bu yolda şagirdlərə məsələni həll etmək üçün əlverişli şərait yaradır. O, şagirdlərlə məqsədyönlü, sistemli və ardıcıl şəkildə əməkdaşlıq edir:

- təlim prosesində problemlə situasiya yaradır;
- tədqiqatın məqsədinin qoyuluşunda şagirdləri istiqamətləndirir;
- problemin həllinə metodiki köməklik göstərir;
- elmi biliklərin əldə edilməsində və şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsində yol göstərir. Müəllimin (fasilitatorun) əsas vəzifəsi şagirdlərə öyrənməyi öyrətməkdir.

Fasilitasiya bu prosesdə yönəldici və köməkçi sualların tətbiqi nəticəsində şagirdlər arasında diskussiyaların təşkilini və onların fəallaşmasını təmin edir.

Fasilitasiya yeni biliklərin müəllimlər tərəfindən deyil, şagirdlər tərəfindən aşkara çıxarılmasına şərait yaradır. Fasilitatorun əsas funksiyası şagirdlərin düşüncəsini inkişaf etdirmək və onu lazım olan istiqamətə yönəltməkdir.

4- Şagirdlərə psixoloji dəstək-hörmət, etibar.

Müəllim şagirdin idraki mövqeyinin yüksək səviyyədə tutulması üçün onlara hörmətlə, mərhəmətlə yanaşmalı, sinifdə müsbət psixolo-

ji mühit yaratmalı, hər şagirdə fərdi yanaşmalıdır. Şagirdlərə humanist yanaşma, xeyirxah münasibət, onların hər birini olduqları kimi qəbul etmək, inanmaq, daima dəstəkləmək, qabiliyyət və bacarıqlarına inandığını söyləmək onların özünəinamını möhkəmləndirə bilər. Belə olduğu təqdirdə qarşıya qoyulmuş problemin həll edilməsində müəllim şagirdin hər bir cəhdini yaradıcı cəhd kimi qiymətləndirməli və onların fikirlərinə hörmətlə yanaşmalıdır. Təlim prosesində müəllim tərəfindən müsbət psixoloji mühitin bu cür dəyişdirilməsi şagirdlərdə inamsızlığı, uğursuzluq qorxusunu aradan qaldırır və bütün dərs boyu onların idrak fəallığını yüksək səviyyədə saxlayar.

Hər bir şagirdə məhəbbətlə yanaşmaq, etibar etmək, verdikləri pis və ya yaxşı cavabları qiymətləndirməkdən imtina onlarda özünə inam, müəlliminə isə hörmət hissini aşılayır.

Fəal təlimin strukturu.

Birinci mərhələ motivasiya və problemin qoyuluşu mərhələsidir. Bildiyimiz kimi tədqiqata problemi müəyyənləşdirməklə başlanılır. Hər bir halda problem çoxsaylı ehtimallar, fərziyyələr doğurur və onları yoxlamaq məqsədi ilə tədqiqatın sualı müəyyənləşdirilməlidir. Hər bir tədqiqat sualı yeni biliklərin “kəşfinə” aparan bələdçi rolunu oynayır. Məhz problemin olması şagirdlərin idraki fəallığının yaranmasının birinci addımıdır.

Nə üçün dərsin bu mərhələsi məhz motivasiya adlandırılır? Motivasiya istənilən fəaliyyətin mexanizmini işlədən əsas qüvvədir. Qoyulmuş problem və onun həlli fəal təlimdə şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətini formalaşdırır və onların idraki fəallığını artırır. Prosesin müvəffəqiyyətinin əsası sərbəst düşünmək və müstəqil olmaqdır. Belə ki, problemin həllində “mənim fikrimcə”, “mən belə hesab edirəm ki”, “mənə elə gəlir ki” ifadələrindən istifadə edir.

İkinci mərhələ tədqiqatın aparılmasıdır.

Bu mərhələdə qoyulmuş problemin həllində irəli sürülən ehtimalları təsdiq və yaxud təkzib edən, qoyulmuş tədqiqat sualına cavab verəcək faktları tapmaq zərurəti meydana çıxır. Bu prosesdə şagirdlərə irəli sürülən problemin həllinə aparan, özündə yeni informasiyaları və sualları daşıyan müxtəlif tipli tapşırıqlar kömək edir. Bu zaman yeni-yeni faktların öyrənilməsi və bu suallara cavabların tapılması zamanı düşünərək

yeni elmi bilikləri “kəşf etmək” üçün münbit şərait yaranır.

Tədqiqat cürbəcür formalarda aparıla bilər: sinfin bütün kollektivi ilə, kiçik qruplarla, cütlüklərlə və yaxud fərdi şəkildə. İnteraktiv təlimin əsas xarakteri kiçik qruplarla, yaxud cütlüklərlə aparılan işlərdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Üçüncü mərhələ informasiya mübadiləsi adlanır. Şagirdlər bu mərhələdə əldə etdikləri yeni informasiyalar haqqında fikir mübadiləsi aparırlar və bir-birinin təqdimatını dinləyirlər. Bu zaman yeni bir tələbat meydana çıxır ki, bu da həmin bilikləri sistemləşdirmək, qaydaya salmaq və müəyyən nəticəyə gəlmək məqsədi ilə tədqiqat sualına cavab tapmaqdan ibarətdir.

Dördüncü mərhələ informasiyanın müzakirəsi və təşkili mərhələsidir. Bu mərhələ interaktiv təlimin ən mürəkkəb mərhələsidir və biliklərin, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün yaradıcı, məntiqi, tənqidi növlərinin səfərbər edilməsini tələb edir. Müəllimin köməkçi, yönəldici suallarından istifadə etməklə əldə olunan faktların müzakirə edilməsinə və təşkilinə köməklik göstərir. İnformasiyaların təşkili faktlar arasında mövcud əlaqələrin üzə çıxarılmasına və sistemləşdirilməsinə istiqamətləndirilir. Son nəticədə tədqiqat sualının cavabı yavaş-yavaş seçilməyə başlayır.

Beşinci mərhələ nəticə və ümumiləşdirmədir. Bu mərhələdə yeni biliklərin “kəşfi” yolunda şagirdlərə son addımı atmaq qalır ki, bu da konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirmələr aparmaqdan ibarətdir. Şagirdlər bu zaman həm əldə etdikləri bilikləri ümumiləşdirməli, gəldikləri nəticəni həm tədqiqat sualı, həm də irəli sürülən fərziyyələrlə müstəqil şəkildə tutuşdurmalıdır. Bu mərhələ şagirdlər üçün mühüm mərhələdir, ona görə ki, bilikləri özləri “kəşf” etdikləri üçün hədsiz sevinc hissi yaşayırlar.

Altıncı mərhələ yaradıcı tətbiqetmə adlanır ki, bu da elmi biliklərin yaradıcı şəkildə tətbiqidir. Bu mərhələdə yaradıcı tətbiqetmə bilikləri möhkəmləndirir və praktiki əhəmiyyətini şagirdə göstərir. Müəllim şagirdlərə hansısa suallara cavab tapmaq məqsədi ilə qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi tövsiyə edir. Tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə, biliklərin mənimsənilməsinə axıra qədər getmək tələb olunarsa, demək ki, bu yolu sonacan getmək

lazım gələcək. Lakin sonda uşaqlara “kəşf” etdikləri elmi biliklərin tətbiq edilməsi üçün tətbiqetməyə aid yeni tapşırıqlar verilsin. Belə olduqda bu biliklər şagirdlərin şüurunda həmişəlik qalacaqdır. Fəal təlimin bu mərhələsinin sona çatması bir dərstdə başa çatmaya da bilər, onun başa çatdırılması sonrakı dərslərdə də mümkün ola bilər. Yeddinci, sonuncu mərhələ qiymətləndirmə və refleksiya mərhələsidir. İstənilən bir prosesin təkmilləşdirilməsini qiymətləndirmə mexanizmi təmin edir. Şagirdlərin yol verdikləri qüsuralara, müvəffəqiyyətlərə və qazandıqları uğurlara nəyin mane olacağını, nəyin kömək etdiyini müəyyən etmək çox vacibdir. Fəal təlimin ən mühüm xüsusiyyəti şagirdlərə müstəqil təlim və müstəqil özünüinkışaf vərdişlərinə yiyələnmələrinə əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir. Refleksiya nədir? Başa çatan proseslərin şüurda inikası deməkdir. Eyni zamanda refleksiya elmi biliklərin şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinin bütün mərhələlərini təhlil edərək onu başa düşməyə imkan yaradan mexanizmdir. Şagirdlərə refleksiyanı həyata keçirmək məqsədi ilə təlim fəaliyyətinin alqoritmini izləməyə yönəldilmiş sualların verilməsi kifayətdir. (Məsələn: biz nə işlə məşğul olduq? Bizim məqsədiniz nə idi? Biz son nəticəyə necə gəldik? Qarşınıza qoyduğunuz problemi həll etməkdə sizə nə köməklik göstərdi? və. s.). Sonda şagirdlər apardıqları tədqiqatın əsas mərhələlərini, komponentlərini, müvəffəqiyyət qazanmağa yardımçı olan amilləri dərk edirlər.

Bəzi hallarda qiymətləndirmə və refleksiyanı dərslərin digər mərhələlərinə daxil edirlər ki, bu da dərslərin uğurlu təşkilinə kömək edir. Şagirdlərin fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsi müxtəlif formalarda, müxtəlif üsullarla həm keyfiyyət, həm də kəmiyyətə qiymətləndirilir. Müəllim bu prosesdə unutmamalıdır ki, qiymətləndirmə şagirdlər üçün özünə nəzarət və özünüqiymətləndirmə vasitəsi rolunu oynayır. Sonda onu qeyd etmək ki, şagirdlər öz arzusu, öz fəaliyyətinə güvənərək yeni biliklər əldə etməyə nail olarsa o, dərslə həvəslə, maraqla və yaradıcı yanaşar, əldə etdikləri elmi bilikləri daha dərindən mənimsəyər.

Problemin aktuallığı. Təlim prosesinin daha maraqlı və dinamik təşkil edilməsi üçün fəal təlimin mərhələlərinin tətbiqi vacibdir. Odur ki, şagirdlərin axtarıcılıq, tədqiqatçılıq bacarıqlarını üzə çıxarmaq üçün təlimin mərhələlərlə həyata keçirilməsi hal-

hazırda çox aktualdır və hər bir fənn müəllimi bu mərhələlərlə öz dərslərini qurmalıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir təlim prosesinə yeni konsepsiyalar tətbiq edilməkdədir. Təlimin keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi şagirdlərin təlimə münasibətinin daha maraqlı olması üçün dərslərin hansı mərhələlərlə keçirilməsi və şagirdlərin idrak fəal-

lığının yüksəldilməsində əldə ediləcək nailiyyətlər haqda ətraflı məlumat verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Bu məqalə ümumtəhsil məktəblərində yüksək nailiyyətlər əldə etmək üçün təlim prosesinin mərhələlərlə aparılmasına təşəbbüs göstərən fənn müəlliminin dərslərini yüksək səviyyədə qurmasına şərait yaradacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004-cü illər). I kitab. -Bakı: Çarşıoğlu, -2005.
2. İsmixanov M, Bəxtiyarova R. Məktəbin idarə edilməsi: Dərs vəsaiti / M. İsmixanov, R. Bəxtiyarova. - Bakı, 2012. -s. 235.
3. Mehrabov A.O. Təhsildə səriştəli yanaşma: mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri. Azərbaycan məktəbi. - Bakı, 2007, №1, -s.3-10

E-mail: a.ismayilxanova@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 15.04.2024